

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.2:614.2(497.4)

930.2:002.1:614.2(497.4)

Prejeto: 15. 2. 2018

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND PAPERS

Zdravstvena dokumentacija kot vsestranski vir v znanstvenih raziskavah: primer socialne zgodovine medicine¹

KATARINA KEBER

dr. zgodovine, višja znanstvena sodelavka
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-mail: katarina.keber@zrc-sazu.si

Izveček

Raziskovanje problematike bolezni, zdravja in zdravljenj obravnava raziskovalna veda socialna zgodovina medicine, s katero se ukvarjajo tako socialni zgodovinarji kot tudi drugi humanisti in družboslovci in ki preučuje vpliv medicine na družbo oz. kako je družba oblikovala medicino v različnih zgodovinskih obdobjih. Zdravstvena tematika je v zgodovinskih raziskavah v slovenskem prostoru pogostejše prisotna šele v zadnjih petnajstih letih in je v primerjavi z velikimi temami slovenskega nacionalnega zgodovinopisja še vedno pojmovana kot obrobna tema. Medtem ko ima raziskovalno področje socialne zgodovine medicine v nekaterih zahodnoevropskih historiografijah že šestdesetletno tradicijo ter že nekaj desetletij članke s tega področja objavljajo kakovostne angleške in nemške specializirane revije, pri nas tovrstne raziskave močno zaostajajo. Dostopnost arhivskega gradiva zdravstvenih ustanov v Sloveniji raziskovalcem omejuje in raziskovanje upočasnjuje še Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta.

Ključne besede:

socialna
zgodovina
medicine,
zgodovina
bolezni,
zgodovina
zdravstva,
arhivsko gradivo
zdravstvenih
ustanov,
slovensko
zgodovinopisje

Abstract

MEDICAL RECORDS AS A COMPREHENSIVE SOURCE IN SCIENTIFIC RESEARCH: THE EXAMPLE OF SOCIAL HISTORY OF MEDICINE

Researching the issues of illness, health, and medical treatment falls within the scope of the research discipline social history of medicine, which is studied by social historians as well as other humanists and sociologists; this discipline examines the impact of medicine on society or rather, how society formed medicine in different historical periods. Social history of medicine studies and explores the issue of illness, health, medical treatment, it examines the impact of medicine on society or rather how society formed

Key-words:

Social history of
medicine, history
of illness, history
of medicine,
archival material
of health
institutions,
Slovenian
historiography

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0052(A), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

medicine in different historical periods. Medicine has only been present more frequently in historical research in Slovenian area in the last fifteen years and, compared with the most prominent subjects of Slovenian national historiography, it is still seen as a marginal subject. In the field of historical research in Slovenia, medicine has become more pronounced in the last fifteen years, however, compared with the great subjects of Slovenian national historiography, it is still seen as a less important subject. While the area of research of social history of medicine has a sixty-year tradition in certain Western European historiographies and the most recognised English and German specialized magazines have been publishing articles in this field for several decades, such research fall far behind in Slovenia. The accessibility of archival material of health institutions in Slovenia limits researchers, and research is further slowed down by the Act Regulating Archival Material Containing Personal Data from Medical Records.

Uvod

Razvoj javnega zdravstvenega sistema in zdravstvene kulture je eden od pomembnih pokazateljev civilizacijskega dosežka posamezne družbe. Za ponazoritev in v premislek se spomnimo otvoritve dveh poletnih olimpijskih iger, in sicer leta 2008 v Pekingu in leta 2012 v Londonu. Angleži so na otvoritveni slovesnosti med svoje najpomembnejše civilizacijske dosežke uvrstili tudi prikaz svojega nacionalnega zdravstva (United Kingdom National Health Service) s poudarkom na zdravstveni oskrbi otrok oz. široki dostopnosti zdravstva za vse otroke. Če londonsko olimpijsko slovesnost primerjamo s tisto v Pekingu, lahko opazimo, da so se ravno v tej točki najbolj odrazile globoke vrednostne razlike med evropskim in azijskim dojemanjem svojih največjih kulturno-civilizacijskih dosežkov. Človeško življenje in skrb za zdravje posameznika je v obeh kulturah imela in ima še danes namreč zelo različno vrednost.

Kot zgodovinarica bi v tem smislu nadaljevala in civilizacijski pomen razvoja javnega zdravstva aplicirala tudi na velik pomen ohranjanja arhivskega gradiva s področja zdravstva. Slednje nam namreč omogoča, da pretekla dogajanja raziskujemo in vrednotimo ter jih ohranjamo v kolektivnem spominu. Da je to pomembno, lahko vidimo na sodobnem primeru, ko slabo poznavanje visoke umrljivosti otrok za nalezljivimi boleznimi v času pred cepljenjem ustvarja dvom o sami smiselnosti cepljenja. Strah pred veliko smrtnostjo za posamezniki nalezljivimi boleznimi se je umaknil strahu pred neželenimi učinki cepiv. Vedenje o takratni visoki umrljivosti otrok do petega leta starosti in o vlogi nalezljivih bolezni pri tem namreč pri današnjih starših izginja.

Pomembno je zavedanje, da nam arhivsko gradivo zdravstvenih ustanov omogoča vpogled v razvoj zdravstva pri nas, saj je do razvojne stopnje, na kateri je naš zdravstveni sistem danes, vodila dolga in naporna pot, da so bila potrebna stoletja in desetletja, velika medicinska odkritja, ustanovitve univerze in medicinske fakultete, šole za medicinske sestre, razvoj države in njenih podsistemov, emancipacija žensk, politična volja in ne nazadnje tudi izjemni posamezniki, ki so orali ledino in opravljali pionirsko delo na področju medicine v slovenskem prostoru. Proces razvoja javnega zdravstva je bil torej počasen in je dal resne vidnejše demografske rezultate šele z začetki socialne države v 20. stoletju s sočasnim razvojem socialne medicine.

Da lahko dosežke s področja zdravstva ohranimo v zgodovinskem spominu, pa je treba ustrezno ohranjati dokumentacijo zdravstvenih ustanov. To gradivo predstavlja osnovo za raziskave, kot so npr. o organizaciji zdravstva v družbi, napredku medicine, pojavih novih bolezni in razvoju novih zdravil zanje, pa tudi o sami dinamiki odnosa med zdravnikom in pacientom. Na osnovi

ohranjene zdravstvene dokumentacije vse te vsebine preučujejo različne humanistične, naravoslovne in družboslovne vede.

Arhivski fondi tako primarnih kot tudi sekundarnih in terciarnih zdravstvenih ustanov, ki jih v Sloveniji hranijo različni arhivi (Arhiv Republike Slovenije in drugi pokrajinski in zgodovinski arhivi), so torej prvi in najpomembnejši raziskovalni vir, nekakšen zgodovinarjev laboratorij za vsebinsko različne teme preučevanja. Arhivsko gradivo zdravstvenih ustanov zanima tako socialne zgodovinarje in zgodovinarje medicine kot tudi etnologe, antropologe, medicinske antropologe, sociologe, biologe, filozofe itd. Za tovrstne raziskave je namreč v evropskem znanstvenem prostoru v zadnjih dvajsetih letih značilna izrazita interdisciplinarnost med humanističnimi in naravoslovnimi vedami.

Socialna zgodovina medicine in zgodovina medicine

Raziskovanje širše problematike bolezni, zdravja in zdravljenj obravnava raziskovalna veda socialna zgodovina medicine, s katero se ukvarjajo tako socialni zgodovinarji kot tudi drugi humanisti in družboslovci in se po nekoliko širši raziskovalni tematiki, ki izhaja iz preučevanja družbe, razlikuje od klasične zgodovine medicine. Zgodovina medicine je namreč del zgodovine znanosti, ki preučuje razvoj medicine kot znanstvene vede. Ukvarja se z razvojem posameznih vej medicine, z delom izjemnih zdravnikov in prenosom novih znanj v samo klinično zdravljenje in zdravstveni sistem. Po drugi strani pa socialna zgodovina medicine preučuje vpliv medicine na družbo oz. kako je družba oblikovala medicino v različnih zgodovinskih obdobjih.²

K oblikovanju socialne zgodovine medicine pa je poleg »nove« socialne zgodovine prispevala svoje metode raziskovanja tudi antropologija. Slednja namreč gleda na bolezen z vidika kulturno kodiranih vzorcev vedenja in nudi s pomočjo pristopov in teoretičnih modelov družbeno-kulturne analize nove možnosti raziskovanja. Antropologija bolezni govori o tem, da kultura priskrbi teoretični sistem za razumevanje bolezni, hkrati pa s slednjo poskuša manipulirati prek medicine.³

Glavna značilnost tega raziskovalnega področja je, da postaja vse bolj interdisciplinarno. Že dolgo namreč ne gre več zgolj za preplet socialne oz. t. i. »nove« socialne zgodovine z zgodovino medicine, ampak za nekakšno sobivanje različnih humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih ved. Preučevanje sprememb v pojmovanju bolezni in zdravja zahteva namreč interdisciplinarni pristop – npr. pri preučevanju nalezljivih bolezni je za zgodovinarja sodelovanje z zdravniki epidemiologi nujno. Zgodovinar namreč vzroke smrti brez poznavanja celotne simptomatike oz. posameznih sindromov zelo težko poveže s konkretnimi nalezljivimi in tudi drugimi boleznimi.

Da je zdravstveno-medicinska tematika v raziskavah nekoliko konfliktna in interdisciplinarno sodelovanje med različnimi disciplinami pogosto ni razumljeno, ugotavlja Virginia Berridge na primeru zgodovine javnega zdravja (public health) v Angliji.⁴ Nekoliko poenostavljeno lahko razumemo, da so družboslovni raziskovalci brez osnovnega naravoslovnega znanja manj kredibilni v svojih raziskavah, naravoslovcem pa kljub zgodovinski zavesti primanjkuje razumevanje družbenih procesov in družboslovja kot takega, umanjka jim tudi globlje poznavanje zgodovinskih kontekstov. Podobne misli zasledimo pri Gerald N. Grobu, ki je ob siceršnjem zavedanju nujnosti interdisciplinarnega povezovanja med posameznimi znanstvenimi disciplinami opozarjal tudi na

² Wear: *Medicine in Society*, v uvodu.

³ Železnik: Med naravnim in družbenim, str. 399.

⁴ Berridge: *History in Public Health*, str. 23–35.

njegove pomanjkljivosti. Pri formiranju socialne zgodovine medicine je namreč glavno oviro videl v tem, da imajo zgodovinarji pomanjkljivo ali celo nikakršno medicinsko znanje.⁵ Tovrstno nelagodje je, kot ugotavlja Meta Remec in njenemu mnenju se pridružujem tudi sama, ob siceršnjem zavedanju o nujnem povezovanju medicinskega in zgodovinskega znanja prisotno tudi v slovenski raziskovalni sferi.⁶

V tematikah raziskovanja socialne zgodovine medicine poleg raziskav, usmerjenih v pozitivistično sledenje napredku, v zahodni, znanstveni medicini obstaja še cela paleta vsebin, povezanih z zdravjem in boleznijo v posameznih družbah in časovnih obdobjih. Med temeljne tovrstne raziskave spada po eni strani preučevanje razvoja tako institucionalne kot tudi splošne skrbi za zdravje ter samo pojmovanje zdravja kot takega v različnih obdobjih in okoljih, po drugi strani pa tematika zgodovine bolezni, ki ni več omejena samo na čas velikih epidemij, ampak preučuje tudi vpliv širših družbenih okoliščin na zdravje ljudi, kot so npr. socialna neenakost in družbene tranzicije, ki so jih povzročale vojne, revolucije in industrializacija. Preučuje se razvoj zdravstvenih politik, zdravstvene zakonodaje, javnega zdravstvenega sistema od državne in deželne do občinske ravni, preobrazba špitalov in razvoj modernih bolnišnic, dostopnost zdravnikov in zdravstvenega osebja v kontekstu razslojenosti družbe, spremembe položaja pacienta v odnosu do zdravnika, vloga ljudske medicine, problematika rojevanja, zdravstvena obravnava otrok in otroška umrljivost, razvoj različnih zdravstvenih poklicev – poleg ranocelnikov, zdravnikov in zdravnic tudi šolanih babic in medicinskih sester. Preučevanje vključuje torej zgodovino različnih zdravstvenih in drugih institucij, ki so sprva oskrbovale ljudi z roba družbe: revne, ostarele, obnemogle, izolirale kužne, gobave in drugačne, kasneje pa so zdravile vse vrste bolnikov. Gre torej za preučevanje delovanja špitalov, leprozorijev, hiralnic, blaznic, lazaretov, najdenišnic, gluhonemnic in ne nazadnje tudi že modernih bolnišnic.⁷

Še vedno se raziskujejo tudi različne epidemije in socialne posledice nalezljivih bolezni v različnih obdobjih, kot so npr. epidemije kuge v srednjem in novem veku, črne koze, kolera v 19. stoletju, otroške nalezljive bolezni, epidemija španske gripe leta 1918, pojav socialnih bolezni, kot je bila npr. tuberkuloza in tudi alkoholizem. Če primerjamo s sodobnim dogajanjem v zvezi z epidemijo kuge na Madagaskarju (2017), epidemijo kolere v Zimbabveju (2008–2009) in na zaradi potresa prizadetem Haitiju (2010), ugotovimo, da so najbolj smrtonosne epidemije še danes usodno povezane s slabo razvitim državnim aparatom in posledično prešibkim ali že kar neobstoječim javnim zdravstvom, ki epidemije ne zmoreta pravočasno zajezi. Zgodovinske raziskave kažejo, da je bila večina evropskih držav še sredi 19. stoletja, ko so prebivalstvo prizadele epidemije kolere, na podobni predmoderni stopnji razvoja v zvezi z javnim zdravstvom, med njimi tudi habsburška monarhija in slovenske dežele.⁸

Čeprav so znani pozivi k povezovanju socialne zgodovine z zgodovino medicine že pred drugo svetovno vojno, pa so se prve tovrstne raziskave začele v šestdesetih letih 20. stoletja.⁹

Problematike so se različne nacionalne historiografije lotevale skorajda istočasno, a vsaka na svoj način. Francoska revija *Annales* je že leta 1977 celotno številko posvetila družbeno-medicinskim temam (*Médecins, médecine et société en France aux XVIIIe et XIXe siècles*), v tej reviji so se od takrat kontinuirano pojavljali članki z medicinsko tematiko, ki so jo obravnavali tudi najbolj priznani

⁵ Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 17–18.

⁶ Prav tam, str. 18, op. 22.

⁷ Glej: Anžič: *Skrb za uboge v deželi Kranjski*.

⁸ Glej: Keber: *Čas kolere*; Železnik: *Bledolična vsiljivka z vzhoda*.

⁹ Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 17.

francoski zgodovinarji.¹⁰ V ameriški historiografiji je na razlike med zgodovino medicine in socialno zgodovino medicine leta 1977 prvi opozoril Gerald N. Grub v članku *The Social History of Medicine and Disease in America: Problems and Possibilities*, ki je bil objavljen v tematski številki revije *Journal of Social History*, slednja je bila v celoti posvečena zgodovini medicine.¹¹ V Združenih državah Amerike je sicer osrednja revija tega znanstvenega področja *Bulletin of the History of Medicine*, ki jo izdajata Ameriško združenje za zgodovino medicine in Inštitut za zgodovino medicine na Univerzi Johns Hopkins (American Association for the History of Medicine - AAHM in the Johns Hopkins Institute of the History of Medicine). Revija, ki izhaja že več kot tri četrta stoletja, obravnava socialne, kulturne in znanstvene vidike zgodovine medicine, pri čemer objavlja članke z vsega sveta.¹²

Med aktivnejšimi je bilo gotovo angleško zgodovinopisje, ki se je z novo usmeritvijo oz. socialno zgodovino medicine začelo ukvarjati v šestdesetih letih 20. stoletja, ko so ustanovili Britansko društvo za zgodovino medicine (The British Society for the History of Medicine). V tem društvu so zanimanje kmalu razširili tudi na področje socialne medicine in preučevanje razmerja med medicino in družbo. Sledila je ustanovitev Društva za socialno zgodovino medicine (The Society for the Social History of Medicine – SSHM), ki je metode preučevanja prevzelo od socialne zgodovine. Medicino so začeli povezovati z družboslovnimi znanostmi in s tem spodbujati interdisciplinaren pristop v preučevanju zgodovine zdravja, zdravstvene in socialne politike, medicinske znanosti in medicinske prakse.¹³ Profesor socialne medicine Thomas Mc Keown je v sedemdesetih letih pisal o pomenu sociološkega pristopa v zgodovini medicine. Zagovarjal je tezo, da so za zdravje človeka ključnega pomena socialni pogoji, v katerih živi, in da je pomanjkanje razumevanja zgodovinskih okoliščin oviralo tako medicinsko prakso kot tudi medicinske raziskave. Poudarjal je nujnost novih raziskovalnih usmeritev v društvu, in sicer z upoštevanjem vplivov okolja oz. družbenih in ekonomskih vplivov na zdravje ljudi. Pomemben mejnik pri razvoju socialne zgodovine medicine kot samostojne vede je bil program, ki ga je leta 1976 napisal Charles Webster, profesor zgodovine medicine na Univerzi v Oxfordu. V programu med drugim pravi, da je treba zgodovino medicine raziskovati tudi s perspektive prepričanj in vrednot, ki vladajo v neki družbi in iz organiziranosti družbe same. Pomembna tema raziskav pa morajo poleg medicinskih poklicev postati tudi sami pacienti, ki v razmerju do preučevanja bolezni ne smejo igrati le pasivne vloge. Opozoril je, da morajo predmet resnih zgodovinskih raziskav postati tudi teme, kot so npr. sprememba fizične velikosti ljudi, njihov mentalni razvoj in navade.¹⁴ V obdobju 1970–1987 so v tem društvu izdajali revijo *Bulletin of the Society for the Social History of Medicine*. Leta 1988 se je revija, ki danes izhaja pri Oxford University Press, preimenovala v *Social History of Medicine*.¹⁵ V reviji najdemo članke s področij, kot so npr. zgodovina norosti in psihiatrije, zgodovina otroštva, zgodovina industrializacije, zgodovina pravne medicine, zgodovina alternativne medicine, revščina in zdravje, zgodovina različnih odvisnosti, vojaška medicina itd.

Slovenskemu zgodovinopisju najbližja je verjetno avstrijska zgodovinsko-medicinska raziskovalna pot. Leta 1994 so na idejno pobudo zgodovinarke me-

¹⁰ Revija *Annales - Économies, Sociétés, Civilisations*.

¹¹ Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*, str. 17.

¹² Internetni vir: *Bulletin of the History of Medicine*, <http://muse.jhu.edu/journal/24>. Pridobljeno 8. 1. 2018.

¹³ Porter: *The Mission of Social History of Medicine*, str. 345–359.

¹⁴ Prav tam, str. 350–351.

Glej: Keber, *Socialna zgodovina medicine*, str. 271.

¹⁵ Internetni vir: *Society for the Social History of Medicine*, <https://sshm.org/portfolio/the-society/>. Pridobljeno 8. 1. 2018.

dicine Sonie Horn začeli organizirati mednarodne konference oz. t. i. Dunajske pogovore o socialni zgodovini medicine (Wiener Gespräche zur Sozialgeschichte der Medizin). Če je bil glavni poudarek prvega simpozija še interdisciplinarno povezovanje raziskovalcev različnih strok, so naslednje konference obravnavale že posamezne poglede na medicino in njeno vlogo v družbi v različnih zgodovinskih obdobjih (zgodovina medicine in zgodovina mest, medicina v nacional-socializmu, zdravnice, rojstvo itd.).¹⁶

Vzporedno se je oblikovalo tudi avstrijsko Društvo za socialno zgodovino medicine (Verein für Sozialgeschichte der Medizin), ki prav tako deluje izrazito interdisciplinarno in mednarodno, tu z avstrijskimi raziskovalci sodelujejo tudi raziskovalci iz drugih srednjeevropskih držav oz. iz nekdanjih zgodovinskih dežel habsburške monarhije. V društvu organizirajo mednarodne konference in od leta 1999 izdajajo revijo *Virus, Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin*.¹⁷ V zadnjih letih so v *Virusu* objavljali članke v zvezi s temami, kot so »zdravilišča, medicina in religija«, »družba in psihiatrija po drugi svetovni vojni«, »alternativni in komplementarni načini zdravljenja v novem veku« in »kraji starosti in nege – hospitali, domovi in bolnišnice«, če naštejemo le nekatere. Iz nemško govorečega prostora velja omeniti še nemško revijo *Medizin, Gesellschaft und Geschichte*, ki jo izdaja Inštitut za zgodovino medicine fundacije Roberta Boscha (Institut für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung). Uredništvo revije je leta 1991 spremenilo svojo uredniško politiko in je iz klasičnih tem zgodovine medicine prešlo na tematsko, interdisciplinarno usmerjene številke, pri čemer je jedrna usmeritev postala socialna zgodovina medicine. V vsaki številki je poseben prostor namenjen tudi sklopu člankov s področja zgodovine alternativne medicine. Poleg zgodovinarjev medicine, znanosti in farmacije lahko v tej reviji predstavijo svoje poglede na zdravje in bolezni v preteklosti tudi socialni in gospodarski zgodovinarji, kulturni zgodovinarji, antropologi, sociologi in umetnostni zgodovinarji.¹⁸

Ne nazadnje je na tem mestu treba omeniti tudi Evropsko združenje za zgodovino medicine in zdravja (The European Association for the History of Medicine and Health – EAHHM), ustanovljeno leta 1991 v Strasbourgu. V njegovem okviru deluje Mednarodna zveza za zgodovino javnega zdravja (The International Network for the History of Public Health – INHPH), ki je bila ustanovljena na Univerzi Linköping na Švedskem in ki od leta 1999 izdaja elektronsko revijo *Hygiea Internationalis*. V Mednarodni zvezi za zgodovino javnega zdravja spodbujajo primerjalno preučevanje zgodovine družbenih prizadevanj za izboljšanje zdravja ljudi od antike do danes. Poudarek je na interdisciplinarni analizi odnosov med idejami javnega zdravja, organizacij, ustanovljenih za uresničitev le-teh, samo uresničenje idej in nazadnje še nastale socialne in demografske posledice.¹⁹

Zgodovina bolezni in zdravja v slovenskem zgodovinopisju

Področje zgodovine zdravstva kot enega od državnih podsistemov je sicer v slovenskem prostoru v primerjavi z drugimi državnimi podsistemi, kot je npr. šolstvo, bistveno slabše obravnavano in raziskano. Imamo npr. Slovenski

¹⁶ Anžič in Kos: Dunajski pogovori o socialni zgodovini medicine. Na Dunaju je bilo organiziranih vsaj sedem konferenc, in sicer na vsaki dve leti v obdobju 1994–2006.

¹⁷ Internetni vir: Verein für Sozialgeschichte der Medizin, http://www.sozialgeschichte-medizin.org/wp_verein/. Pridobljeno 8. 1. 2018.

¹⁸ Internetni vir: H-Soz-Kult, Medizin, Gesellschaft und Geschichte <https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-34>. Pridobljeno 10. 1. 2018.

¹⁹ Internetni vir: Hygiea Internationalis, <http://www.ep.liu.se/ej/hygiea/index.html>. Pridobljeno 10. 1. 2018.

šolski muzej, ne pa tudi muzeja, kjer bi bil prikazan razvoj zdravstva in medicine. Čeprav je bil koncept slovenskega zdravstvenega muzeja, katerega jedro bi predstavljala zbirka Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete v Ljubljani, predstavljen že pred 18 leti, ostaja koncept še vedno zgolj na idejni ravni.²⁰ Vseeno je nekaj zdravstveno-medicinskih zgodovinskih materialnih sledi predstavljenih bodisi v okviru obstoječih stalnih muzejskih zbirk, kot je npr. Pomurska zdravstvena zbirka v Pomurskem muzeju, bodisi začasnih razstav, kot so bile razstava *Medicinske sestre skozi čas* v Cerkljanskem muzeju (2011) in razstavi *Zmaga, zmaga al' pa smrt! Novomeške rezervne bolnišnice in vojaško pokopališče med prvo vojno* (2015/2016) in *Zdravljen v zavetju gozda: Partizanske bolnice v Kočevskem rogu* (2017/2018) v Dolenjskem muzeju. Znana je tudi Lavičkova medicinsko-farmaceutska zbirka v tovarni Lek, ki je občasno dostopna javnosti.

Čeprav velja zdravje in z njim povezano vsem dostopno javno zdravstveno varstvo med Slovenci za eno najvišjih vrednot, pa se to v slovenskem humanističnem raziskovanju še ne odraža. Zdravstvena tematika je v naših raziskavah nekoliko pogostejše prisotna šele v zadnjih petnajstih letih in je v primerjavi z velikimi temami slovenskega nacionalnega zgodovinopisja še vedno pojmovana kot sicer vedno zanimiva, a vendar obrobna tema. Medtem ko ima raziskovalno področje socialne zgodovine medicine v nekaterih zahodnoevropskih historiografijah že skoraj šestdesetletno tradicijo in se s to tematiko ukvarjajo specializirane raziskovalne skupine, pri nas tovrstne raziskave močno zaostajajo. Slednje se odraža tudi v dejstvu, da nobena od slovenskih univerz pri študiju zgodovine ne ponuja predavanj iz zgodovine bolezni, kar je sicer praksa že v naši neposredni soseščini, npr. na Sveučilištu Jurja Dobrile v Pulju.²¹

V slovenskem prostoru se s socialno zgodovino medicine ukvarja le peščica raziskovalcev, ki so razpršeni po različnih raziskovalnih skupinah. V okviru tega se poskuša tematiko zgodovine bolezni in zdravja vključevati v širše raziskovalne programe in projekte, največkrat s področja socialne zgodovine. V zadnjih petnajstih letih se s socialno zgodovino medicine načrtno ukvarjamo na ZRC SAZU, Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa, občasno se povezujemo z Znanstveno-raziskovalnim središčem v Kopru, Sveučilištem Jurja Dobrile v Pulju in slovenskim Nacionalnim inštitutom za varovanje zdravja. Trend je pozitiven, z nekaterimi tovrstnimi temami, ki mejijo na ali pa so del omenjenega raziskovalnega področja, se posamezni raziskovalci v zadnjem času ukvarjajo tudi na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.²² Raziskave so omejene na 19. in 20. stoletje starejših obdobja za zdaj še ne zajemajo.

Bistveno daljšo tradicijo imamo na področju zgodovine medicine, saj se z njo na Inštitutu za zgodovino medicine pri Medicinski fakulteti Univerze v Ljubljani ukvarja že tretja generacija zdravnikov. Po Ivanu Pintarju in Petru Borisovu je danes zelo aktivna predstojnica inštituta Zvonka Zupanič Slavec. Zgodovina medicine je del učnega programa pri študiju medicine že od leta 1934, danes je predmet v prvem letniku študija medicine.²³

Profesorica zgodovine medicine Zvonka Zupanič Slavec je med drugim tudi avtorica zavidljivega knjižnega opusa. Za zgodovinarje so še posebej dragocena njena dela, kot so *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med I. in II.*

²⁰ Zupanič Slavec in Toplak: Predstavitev koncepta, str. 296–305.

²¹ Izbirni predmet Povijest bolesti u Europi u 19. in 20. stoljeću.

Glej: Internetni vir: Odsjek za povijest, <https://ffpu.unipu.hr/ffpu/povijest>. Pridobljeno 10. 1. 2018.

²² Glej: Cergol Paradiž: *Evgenika na Slovenskem*; Dobaja: *Socialna in zdravstvena zaščita mater in otrok*; Remec: *Podrgni, očedi, živali otrebi*.

²³ Internetni vir: Inštitut za zgodovino medicine, <http://www.mf.uni-lj.si/izm/predstavitev-instituta>. Pridobljeno 16. 1. 2018.

svetovno vojno, Javno zdravstvo 20. stoletja, Tuberkuloza – kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem in izdaja prevodov treh del zdravnika Frana Viljema Lipiča, ki je v Ljubljani deloval v tridesetih letih 19. stoletja. (*Topografija Ljubljane, Bolezni Ljubljančanov in Dipsobiostatika*). Izšel je tudi prvi del trilogije, sinteze zgodovine medicine in zdravstva v slovenskem prostoru, z naslovom *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija*.

S tematiko tradicionalnih zdravljenj so se v slovenskem raziskovalnem prostoru bistveno prej kot zgodovinarji začeli ukvarjati etnologi. Eno od zgodnjih glavnih referenc je delo Vinka Möderndorferja *Ljudska medicina pri Slovencih* (1964), pri čemer je Möderndorfer skupaj s Pavlom Koširjem verjetno prvo tovrstno slovensko delo *Ljudska medicina med koroškimi Slovenci* objavil že leta 1926.²⁴ Če se etnologi ukvarjajo s preučevanjem tradicionalne medicine v posameznih slovenskih pokrajinah ali v posameznih krajih,²⁵ pa tematiko bolezni in zdravljenj v zadnjem času aktivneje preučujejo tudi medicinski antropologi.²⁶

V slovenskem humanističnem raziskovanju so se zdravstvenih tem zgodovinarji in etnologi najpogosteje lotevali v obliki manjših, lokalnih raziskav. Obravnavane so bile tematike, kot so umrljivost prebivalstva, zanimali so jih vzroki umrljivosti in prakse ljudske medicine. Vendar pa so tovrstne raziskave pogosto ostale brez pravega epiloga in umestitve v širši socialno-zdravstveni kontekst.

Veliko neznank ostaja že pri preučevanju osnovnih tem, kot so npr. epidemije in organizacija zdravstva v posameznih obdobjih. Pomanjkljivo so raziskane teme, kot so epidemije kuge v srednjem in novem veku,²⁷ pojavljanje črnih koz in vzroki za visoko umrljivost otrok, če naštejemo le nekatere. Tema na zborovanjih Zveze zgodovinskih društev je najbližje socialno-zdravstveni zgodovini prišla v letih 1997, ko je bila na zborovanju obravnavana tematika množičnih smrti na slovenskem območju,²⁸ in 2012 z zborovanjem o zgodovini otroštva, ko je bila obravnavana tudi zdravstvena oskrba otrok.²⁹

Arhivski zdravstveni viri v raziskovalni praksi

Raziskovalci zgodovinarji pridobivamo podatke, ki razkrivajo odnos družbe do bolezni in delovanje zdravstva, iz različnih virov. Pri preučevanju vzrokov smrti so npr. najpogosteje analizirane mrliške knjige, ki so za slovenske dežele v glavnem dobro ohranjene; tam pridobljene podatke dopolnjujemo z župnijskimi in šolskimi kronikami, za rodnostno problematiko se preučujejo rojstne in krstne knjige, prav tako so relativno dobro ohranjeni in dostopni tudi viri za preučevanje zdravstvene politike v habsburški monarhiji. Fondi habsburških upravnih zdravstvenih organov so večinoma urejeni, prav tako je dostopno gradivo deželnih zdravstvenih oblasti. Pomemben vir so zapisniki deželnih zborov, statistični pregledi oz. avstrijska zdravstvena statistika. Podatki se pridobivajo tudi iz posrednih virov, kot so spominski, dnevniški in biografski zapisi posameznikov.

²⁴ Möderndorfer: *Ljudska medicina pri Slovencih*; Košir in Möderndorfer: *Ljudska medicina med koroškimi Slovenci*.

²⁵ Lipovec Čebren: *Ljudska medicina pri Slovencih*, str. 310–311; Keber: O boleznih otrok v raziskavah ljudske medicine, str. 330.

²⁶ Prim.: Lipovec Čebren: *Krožere zdravja in bolezni*.

Glej: tematski sklop, posvečen antropologiji zdravja, bolezni in zdravljenj v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva*, 57 (2017), št. 1–2.

²⁷ Glej: Golec: *Kužne epidemije*, str. 23–64.

²⁸ Zbornik *Množične smrti na Slovenskem*.

²⁹ Monografija *Zgodovina otroštva = History of Childhood*.

Problematični so primeri, ko gradiva konkretnih zdravstvenih ustanov (bolnišnice, zdravstveni domovi itd.) z dolgo tradicijo v pristojnih javnih arhivih bodisi sploh ni bodisi je bilo oddano le delno. V določenih primerih ostaja nejasno, ali je bilo gradivo uničeno oz. se domnevno nahaja kje drugje. Velika verjetnost je, da je arhivsko gradivo zunaj arhivov neprimerno hranjeno (propada), neurejeno in kot tako neuporabno za raziskave.

Ustrezna hramba zdravstvenega arhivskega gradiva v pristojnih arhivih in arhivistična ureditev teh fondov z izdelavo popisov šele omogoča znanstveno raziskovanje že naštetih tematik. Pogosto gre za slabo splošno ozaveščenost o zgodovinskem pomenu zdravstvene dokumentacije. Opozoriti velja tudi na primere domnevno odtujenega arhivskega gradiva, ko gradivo javnih zdravstvenih institucij hranijo zasebniki v svojih domačih zbirkah. Neznanje in nepoznavanje pravilnega ravnanja s pisno kulturno dediščino je žal prisotno tudi pri uglednih posameznikih. Žalosten primer domnevno na tak način izgubljenega gradiva pa je nedvomno arhiv Babiške šole v Ljubljani, ki je bila ustanovljena leta 1753 in velja za najstarejšo javno, deželno šolo na Slovenskem.

Raziskovalcem je dostop do zdravstvenih arhivov otežil Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta (ZAGOPP) in ki je začel veljati 12. 1. 2017.³⁰ V želji po zaščiti osebnih zdravstvenih podatkov bolnikov je ta zakon posegel kar 150 let nazaj v zgodovino. Zakon namreč določa, da vse javne zdravstvene ustanove svoje arhivsko gradivo izročijo pristojnemu arhivu šele najkasneje 150 let po nastanku. Tako velja absurdno pravilo, da bodo tiste javne zdravstvene ustanove, ki svojega arhivskega gradiva do veljave ZAGOPP arhivu še niso izročile, le-tega npr. v letu 2018 pristojnemu arhivu izročile do leta 1868 in starejše, od leta 1868 naprej pa verjetno ne. Ker je bila velika večina naših zdravstvenih ustanov ustanovljenih konec 19. stoletja in v prvih desetletjih 20. stoletja, lahko pričakujemo, da bo prvo, arhivom še neoddano, gradivo v javne arhive prispelo najverjetneje šele čez dobrih dvajset ali trideset let, saj ni pričakovati, da bodo te institucije arhivsko gradivo same od sebe arhivom izročale prej. Pa še potem se bodo raziskovalci, pri čemer gre samo za pri ARRS registrirane raziskovalce, prebijali skozi proceduro dveh komisij: arhivske komisije in komisije za medicinsko-etična vprašanja. Prav tako mora vsak raziskovalec, ki bi želel pogledati zdravstveno gradivo, ki se že hrani v javnih arhivih, skozi proceduro omenjenih komisij. Z vidika raziskovalne sfere gre vsekakor za prekomeren ukrep, ki bo nedvomno upočasnil že sedaj maloštevilne raziskave s področja socialne zgodovine medicine in socialno-zdravstveno tematiko zaradi otežene dostopnosti še dodatno odrival na obrobje zgodovinskih raziskav. Pomenljivo je, da v naši neposredni soseščini avstrijski raziskovalci takih problemov ne poznajo in lahko brez težav preučujejo arhive javnih zdravstvenih ustanov, tudi psihiatričnih bolnišnic. Pri tem je anonimizacija gradiva del normalnega poteka raziskovalnega procesa in jo opravi raziskovalec sam – kot je bila to doslej značilnost resnih znanstvenih raziskav tudi v slovenskem prostoru.³¹ Zdi se, da je omenjeni zakon v preveliki želji po zaščiti podatkov bolnikov pred očmi nepoklicanih radovednežev pravzaprav (ne)hote zavrl predvsem delo profesionalnih raziskovalcev.

Zaključek

Vseeno obstaja kar nekaj razlogov za optimistični pogled na razvoj socialne zgodovine medicine v slovenskem raziskovanju, saj se je v zadnjem desetletju na univerzah in inštitutih povečalo število raziskovalcev oz. diplomskih,

³⁰ Uradni list RS, št. 85/2016 z dne 28. 12. 2016.

³¹ Glej: Dietrich - Daum (ur.), *Psihiatrische Landschaften*.

magistrskih in doktorskih del različnih ved, ki preučujejo zdravstveno tematiko. Slednja se tudi na simpozijih Zveze zgodovinskih društev Slovenije v zadnjem desetletju pojavlja bistveno pogosteje. Spodbuden je pozitiven trend raziskav o vstopu prvih žensk v polje medicine in zdravstvene nege. V zadnjih letih pa je izšlo tudi nekaj monografij o zgodovini posameznih slovenskih bolnišnic, kot so npr. o Golniku, Topolšici in bolnišnici Slovenj Gradec ter o zgodovini zasavskega zdravstva.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

- Anžič, Sonja in Kos, Marjana: Dunajski pogovori o socialni zgodovini medicine, Dunaj, 5.–7. december 1996. V: *Arhivi* 20 (1997), št. 1, str. 256–259.
- Anžič, Sonja: *Skrb za uboge v deželi Kranjski: socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2002.
- Berridge, Virginia: History in Public Health: a New Development for History? V: *Hygiea Internationalis* 1 (1999), št. 1, str. 23–35.
- Cergol Paradiž, Ana: *Evgenika na Slovenskem*. Ljubljana: Sophia, 2015.
- Dietrich - Daum, Elisabeth et al. (ur.): *Psichiatrie Landschaften. Die Psychiatrie und ihre Patientinnen und Patienten im historischen Raum Tirol seit 1830*. Innsbruck: Innsbruck University Press, 2011.
- Dobaja, Dunja: Socialna in zdravstvena zaščita mater in otrok v letih 1919–1945 na območju Dravske banovine: doktorska disertacija, 2013.
- Golec, Boris: Kužne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo. V: *Kronika* 49 (2001), št. 1, str. 23–64.
- Granda, Stane in Šatej, Barbara (ur.): *Množične smrti na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999.
- Keber, Katarina: Socialna zgodovina medicine: raziskovanja na robu modernega zgodovinopisja. V: *Zgodovinski časopis* 55 (2001), št. 2, str. 269–273.
- Keber, Katarina: Čas kolere: epidemije kolere na Kranjskem v 19. stoletju. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- Keber, Katarina: O boleznih otrok v raziskavah ljudske medicine Vinka Möderndorferja in Pavla Koširja. V: »Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane.« Vinko Möderndorfer – učitelj, politik in raziskovalec (ur. Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2016, str. 329–339.
- Košir, Pavel in Möderndorfer, Vinko: *Ljudska medicina med koroškimi Slovenci*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1926.
- Lipovec Čebren, Uršula: *Krožere zdravja in bolezni: tradicionalne in komplementarne medicine v Istri*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2008.
- Lipovec Čebren, Uršula: Ljudska medicina pri Slovencih. Kako jo razumeti danes? V: »Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane.« Vinko Möderndorfer – učitelj, politik in raziskovalec (ur. Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2016, str. 309–328.
- Möderndorfer, Vinko: *Ljudska medicina pri Slovencih*. Ljubljana: SAZU, 1964.
- Porter, Dorothy: The Mission of Social History of Medicine: An Historical View. V: *Social History of Medicine* 8 (1995), št. 3, str. 345–359.
- Remec, Meta: *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Škoro Babič, Aida et al. (ur.): *Zgodovina otroštva = History of Childhood*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012.
- Wear, Andrew: *Medicine in Society (Historical Essays)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta (ZAGOPP). Uradni list RS, št. 85/2016 z dne 28. 12. 2016.

Zupanič Slavec, Zvonka in Toplak, Cirila: Predstavitev koncepta slovenskega zdravstvenega muzeja v ustanavljanju. V: *Etnolog* 10 (2000), str. 296–305.

Železnik, Urška: Med naravnim in družbenim: zgodovina epidemičnih bolezni v ponovnem branju. V: *Acta Histriae* 14 (2006), št. 1, str. 393–414.

Železnik, Urška: *Bledolična vsiljivka z vzhoda: kolera v severozahodni Istri (1830–1890)*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2017.

INTERNETNI VIRI

Bulletin of the History of Medicine: <http://muse.jhu.edu/journal/24>. Pridobljeno 8. 1. 2018.

The Society - Society for the Social History of Medicine: <https://sshm.org/portfolio/the-society/>. Pridobljeno 8. 1. 2018).

Verein für Sozialgeschichte der Medizin: http://www.sozialgeschichte-medizin.org/wp_verein/. Pridobljeno 8. 1. 2018.

Medizin, Gesellschaft und Geschichte: <https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-34>. Pridobljeno 10. 1. 2018.

Hygiea Internationalis: <http://www.ep.liu.se/ej/hygiea/index.html>. Pridobljeno 10. 1. 2018.

Odsjek za povijest: <https://ffpu.unipu.hr/ffpu/povijest>. Pridobljeno 10. 1. 2018.

Inštitut za zgodovino medicine: <http://www.mf.uni-lj.si/izm/predstavitev-instituta>. Pridobljeno 16. 1. 2018.

SUMMARY

MEDICAL RECORDS AS A COMPREHENSIVE SOURCE IN SCIENTIFIC RESEARCH: THE EXAMPLE OF SOCIAL HISTORY OF MEDICINE

The evolution of public health system and health culture is one of the important indicators of cultural achievements of an individual society. Preservation of archival material in the field of health care is the key issue in this. Preserved and properly kept material of health institutions enables researchers to explore and evaluate past developments, thus keeping them in historical memory. A broader subject of illness, health and medical treatment is examined by the discipline the history of medicine which studies the impact of medicine on society or how society formed medicine in different historical periods. While Slovenians consider health and the related fully accessible public health to be one of the greatest values, this is not reflected in Slovenian humanist research. The subject of health in our research has become more pronounced in the last fifteen years and is, in comparison with the most prominent subjects of Slovenian national historiography, seen as an interesting but less important subject. While the area of research of the social history of medicine has a sixty-year tradition in certain Western European historiographies and the most recognised English and German specialized magazines have been publishing articles in this field for several decades, such research fall far behind in Slovenia. Medical history research will be significantly affected by the Act Regulating Archival Material Containing Personal Data from Medical Records which will impose restrictions on the accessibility of health institutions' archival material, thus significantly slowing down the research of history of medicine.